

Pregledni rad

UDK 811.163.4'373.7(497.16)

Jelena ŠUŠANJ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

jelena.susanj@fcjk.me

O MEKOME OBRAZU

U radu se sagledavaju tumačenja frazema *mek obraz*, *biti meka obraza* te pridjeva *mekoobrazan* koja nalazimo u frazeološkim, opštim i dijalektološkim rječnicima na prostoru bosanskoga, crnogorskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika. Na osnovu crnogorskih izreka i poslovice koje sadrže ovaj frazem nastoji se ukazati na nedostatke nekih njegovih rječničkih definicija i tumačenja u frazeološkim tekstovima. Na kraju se nudi njegova preciznija definicija u crnogorskome jeziku.

Ključne riječi: *frazеologija, lingvokulturologija, rječnik, crnogorski jezik, mek obraz*

U izdanju Filološkoga fakulteta – Nikšić 2017. godine izašla je monografija pod naslovom *Književnost i jezik u funkciji promovisanja univerzalnih vrijednosti i identitetskih komponenti crnogorskog društva*. Među lingvističkim radovima u toj monografiji nalazi se tekst Ane Pejanović „*Obraz* u staroj Crnoj Gori“ (2017: 99–114), u kojem se metodologijom ruske konceptualne lingvistike analiziraju frazeološke jedinice „koje odražavaju jezgro koncepta *časti* u crnogorskoj etnokulturi“. ¹ Među navedenim frazemima našao se jedan čija nam je analiza bila posebno interesantna.

Navodeći frazeme iz konceptualnoga domena *časti*, metaforično prikazanih putem frazema sa sastavnicom *obraz*, autorka uspostavlja i antonimski par *tvrd – mek obraz*:

„Treća opozicija *tvrd – mek obraz* zastupljena je takođe u idiomima i ustaljenim poređenjima kao i na leksičkom nivou, tačnije u pridjevima izve-

¹ U ovome radu nećemo se baviti činjenicom, iako je smatramo neprimjerenom, da su se u korpusu tekstova koji govore o „staroj Crnoj Gori“ našli primjeri iz pjesme „Marko pije uz ramazan vino“, koja ni u kulturološkome ni u jezičkome smislu ne pripada Crnoj Gori: „*Ako pijem uz ramazan vino, / Ako pijem, vera mi donosi / Ak' nagonim odže i adžije / Ne može mi to obraz podneti, / Da ja pijem oni da gledaju*, (Karadžić, II: 1958)“ (Pejanović, 2017: 107).

denim iz ovih frazeologizama. Idiomi *biti debela obraza*² ‘biti bezobziran, bezobrazan’ (RSANU, 2001: 401), već pomenuta ustaljena poređenja *Obraz mu je kao opanak*, *Koža mu je na obrazu kao đon*, *Koža mu je na obrazu tvrda kao u vola* i izreke koje bilježi Vuk Karadžić *Devet čapara ima na obrazu* i složeno-izvedeni pridjev³ *debelokožac*, stoje u antonimskom odnosu sa idiomima *biti meka obraza* ‘biti popustljiv, naivan, dobar’ (RSANU 2001: 401). Međutim, dalje je otišao pridjev *mekoobrazna* složeno-izvedena riječ od navedenog idioma koji ipak nema afirmativnu semantiku, što čitamo iz Vukove izreke *Mekoobraznoj devojci trbuh do zuba* fiksirane u Rječniku (Karadžić, 1935: 364). Možda je zanimljivo da se dvije posljednje metafore različito odražavaju u odnosu na genderna pitanja. Vidjeli smo, naime, da se za kritičko ocjenjivanje ženskog morala koristi idiom *meko obraza*, dok se za neprihvatljivo ponašanje muškaraca koristi drugačija metaforika odražena u idiomu muškarcima je *obraz pod nogama (pod tabanom)* ‘živeti nepošteno, nečasno, nemoralno (obično u odnosu prema ženama)’ (RSANU, 2001: 403).“⁴

Koliko je frazem korektno definisan razumjećemo nakon detaljnije lingvokulturološke analize.

Konceptualnom metonimijom DIO TIJELA ZA KARAKTERNU OSOBINU obraz se uzima kao obilježje za čast i poštenje, dakle pozitivne moralne i etičke osobine. Nedostatak obraza obrazac je negativne karakterizacije i sramote. Daljim preslikavanjima čast se konceptualizuje preko domena trgovine (ČAST JE VRIJEDNA ROBA: *obraz nema cijenu, proda(va) ti (goli) obraz, obraz se ne može kupiti (obraz ljucki nije se kupova ka glavica kupusa*⁵), *izgubiti obraz, dati obraz (dati glavu za obraz, a obraz ni za što)*,

² U radu nije objašnjen odnos frazema *biti tvrda obraza* i *biti debela obraza*, ali se na osnovu ovoga pasusa čini da se uzimaju kao apsolutni sinonimi.

³ U pitanju je, naravno, sufiksalsnosložena imenica (prim. J. Š.).

⁴ Nešto kraća verzija ovoga rada objavljena je 2011. godine pod naslovom „Вербализация концепта ‘образ’ в сербской фразеологии“ u zborniku radova *Когнитивно-прагматические векторы современного языкознания*, Москва: Флинта: Наука, 198–204. Na kraju toga teksta (str. 203) u vezi s opozicijom *tvrd – mek obraz* stoji samo prvi dio gore citiranoga pasusa, ne pominje se pridjevska složenica *mekoobrazan* i ne govori se o gendernoj motivisanosti upotrebe frazema: „Третья оппозиция твердый – мягкий образ представлена в идиомах и устойчивых сравнениях, а также на лексическом уровне, точнее в прилагательных, мотивированных ФЕ. Идиомы *бити дебела образа* ‘бити безобзиран, безобразан’ (РСАНУ 2001 XVI: 401), равно как и вышеприведенные устойчивые сравнения *Образ му је као опанак*, *Кожа му је на образу као ђон*, *Кожа му је на образу тврда као у вола*, поговорки *Девет чапара има на образу* и прилагателное *дебелокожац* – находятся в антонимических отношениях с идиомами *бити мека образа* ‘бити попустлив, наиван, добар’ (РСАНУ 2001 XVI: 401).“ I u tekstu na ruskome jeziku promakla je greška u morfološkoj klasifikaciji riječi *debelokožac*.

⁵ Primjer iz *Rečnika Kuća* (2013: 211).

*dati obraz pod kamatu, ostati (kome koliko) obraza (ako vam je ostalo iole obraza), ostati bez obraza), preko domena imovine (ČAST JE VRIJEDNA IMOVINA: imati / nemati obraza; imati zeru obraza, imati trunke obraza, imati prst / dva prsta obraza; teći obraz; biti bez zere obraza, nemati zeru obraza, nemati trunke obraza, biti bez stida i obraza), preko domena higijene (ČAST JE STVAR HIGIJENE: čist obraz, biti čista obraza; biti (sramna) mrlja na obrazu, staviti mrlju na obraz, nositi mrlju na obrazu, (u)kaljati obraz, natrunjiti obraz, pozajmiti obraz u prasice, obraz kao tiganj / dno tiganja; oprati mrlje s obraza, oprati obraz, sprati ljagu s obraza), svjetlosti (ČAST JE SVJETLOST: svijetli obraz, osvijetlati obraz; crn obraz), ratovanja (ČAST JE PREDMET VRIJEDAN RATOVANJA: braniti obraz, (sa)čuvati obraz, spasiti/spašavati obraz; udariti (koga) u obraz, udariti (koga) po obrazu, udariti (kome) na obraz), vidljivih entiteta (ČAST JE PREDMET KOJI SE VIDI: ne kriti obraza, za obraz se ne kroje haljine).⁶ Nedostatak časti izaziva sramotu, a ona se, opet preko somatizma *obraz*, osim kroz već navedene fraze-me, metaforički conceptualizuje i kao fizička kazna (SRAMOTA JE FIZIČKA KAZNA: *obraz okiđeni, okinuti obraz*). Uz to čast (odnosno nedostatak časti) može se putem obraza conceptualizovati kao predmet elastične strukture: *tvrd obraz, mek obraz, debeo obraz...**

Kako se vidi i iz citiranoga dijela teksta A. Pejanović, u frazeologiji je koncept tvrdoga obraza znatno produktivniji od mekoga obraza, koji se javlja samo u toj konstrukciji i kao pridjevska sufiksalna složenica *mekoobrazan*. Iako naizgled proziran, naročito ako se posmatra u opoziciji prema frazemu *tvrd obraz*, čini nam se da *mekome obrazu* treba prići s malo više pažnje, uzevši u obzir nekoliko njegovih kontekstualnih upotreba, ne gubeći pritom iz vida kulturološke kategorije. Vjerujemo da će to ukazati i na izvjesne nedostatke u leksikografskoj praksi, đe se mekome obrazu daje afirmativno značenje.⁷

⁶ Primjeri frazema uzeti su iz etnološke i dijalektološke literature, koja je navedena na kraju rada, a neki i iz razgovornoga jezika.

⁷ Hrvatski frazeološki rječnici (Menac, Fink Arsovski, Venturin, 2014; Baza frazema hrvatskog jezika – <http://frazemi.ihjj.hr/>; Menac-Mihalić, 2005) ne navode ovaj frazem. Nema ga ni u opštim rječnicima bosanskoga (2007), hrvatskoga (1901, 2003), srpskoga (2007), hrvatskoga ili srpskoga jezika (JAZU, 1917–1922). U trećoj knjizi *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika* Matice srpske i Matice hrvatske (1969: 877) navodi se frazem *čovjek meka obraza* sa značenjem „mek, popustljiv čovek“. Slično je i u *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića (1982: 68 – uz primjer: *Bio je čovjek meka obraza, pa su ga mnogi izigravali*) te u *Frazeološkom rečniku srpskoga jezika* Đorđa Otaševića (2012: 587), đe je zapisan frazem *čovjek meka obraza* sa značenjem „popustljiva osoba“. *Sandžački frazeološki rječnik* Abdulaha Mušovića navodi frazem *mek obraz* „popustljiv“ uz primjer *Ne isplati se biti meka obraza, ako ljudi to ne znaju da cijene*. Date opise, u kojima se ne insistira na dobroti i drugim afirmativnim atribucijama, smatramo preciznijima od opisa značenja navedenoga u Rečniku SANU (2001: 401).

U crnogorskome jeziku (naročito u „staroj Crnoj Gori“) i pomenuti frazem *biti meka obraza* i njegov pridjevski derivat *mekoobrazna* (u upotrebi uglavnom u ženskome rodu) imaju negativnu konotaciju, jer „biti popustljiv, biti naivan“⁸ u crnogorskome društvu nije cijenjena, preporučena osobina. Nesumnjivo je i da u ovome izrazu postoji značenje dobrote, ali ta dobrota uvijek ide na štetu posesora.

Da frazem *biti meka obraza* zaista ima negativnu konotaciju, možemo potvrditi posrednim putem, preko izreke s istom somatskom sastavnicom i pridjevom *mek*: *meki obraz – goveđa baljega*. Taj frazem, nasuprot onome što čitamo u citiranome pasusu Pejanović, nije rodno obilježen ni na koji način i označava da oni koji su meka obraza prelaze preko svega, ugađaju svima, praštaju svima, pa ih niko ne cijeni. Kao i goveđi izmet, mekoobrazna je osoba korisna, što je ipak ne čini poželjnom i cijenjenom u društvu. U *Rečniku Kuća* (2013: 118), s referencom na studiju Stevana Dučića *Život i običaji Arbanasa* (1931), zapisan je frazem s modifikacijom determinativa u drugom dijelu: *meki obraz – žitka balega*, u kojem je pridjevom *žitka* (koji je u vezi s domonom tečnosti) još jače istaknuta labilnost karaktera mekoobrazne osobe.

O *mekoći* kao lošoj karakternoj osobini govori i ova izreka, koju nalazimo u *Evandlju po narodu*: *Kad su kalili karaktere, njegov su mek ostavili* (1969: 242). Metaforičkim preslikavanjem razvoja karaktera na domen metalurgije, tj. kaljenja gvožđa, kojem je svrha da gvožđe postane što čvršće, da bi bilo jako i upotrebljivo, jasno je da se mek karakter posmatra kao nešto nekvalitetno, što se odbacuje. I imenicom *mekušac*, deriviranom od pridjeva *mek*, označava se karakterno nejaka osoba. *Građa za rječnik crnogorskoga jezika* (Latković, 2007: 308) donosi i imenicu *mekov* „popustljiva muška osoba, muška osoba koja ne pruža otpor bilo čemu, mekušac“.

⁸ Da se u tradicionalnoj Crnoj Gori popustljivost nije smatrala pozitivnom osobinom, govore i ove izreke (zabilježene u antologiji crnogorskih poslovice i izreka *Evandlje po narodu*, 1969): *Ne budi međ da te razližu, i jed da te raspljuju* (s varijantom *Ne budi međ da te raznesu, ni ijed da se od tebe truju* – Lipovac, 1998: 52) ili *Ni budi jabuka da te svak glođe ni čemerika da te niko ne obiduje* (obidovati – probati, okusiti). Posljednju izreku R. Glušica (2020: 132) tumači na jedinstven način, da je to primjer „sa očiglednim konotacijama na ženu i njenu seksualnost“ koji sadrži prikrivenu mizoginiju. Sve ove izreke upućuju se (ili su se bar nekad upućivale) ravnopravno i muškarcima i ženama, i to nezavisno od njihova uzrasta, te je ovo tumačenje sasvim neobično i netačno. U avgustu 2020. godine proveli smo malu anketu s 30 ispitanika uzrasta od 20 do 60 godina (različitih zanimanja i nivoa obrazovanja i iz različitih krajeva Crne Gore). Tražili smo od ispitanika da protumače značenje pomenute izreke. Niko nije prepoznao metaforu ŽENA JE JESTIVA BILJKA niti SEKSUALNI OBJEKAT JE JESTIVA BILJKA. Naprotiv, ispitanici su ukazali na konceptualnu metaforu KARAKTER JE (JESTIVA) BILJKA, tj. objasnili da se jabuka i čemerika odnose na karakterni tip (mek i krut). Pritom su stariji ispitanici znali za ovu izreku, mlađi je uglavnom ranije nijesu čuli, već su samostalno tumačili njeno značenje.

U izreci *mekoobraznoj devojci trbuh do zuba* veliki stomak je imovina devojke koja je *mekoobrazna*: putem mekoga obraza metonimijski je prikazana devojka koja je toliko popustljiva da ne odbija muškarca. Činjenica da se govori o devojci, a ne udatoj ženi, naročito u sferi crnogorskoga tradicijskoga morala i etosa, potvrđuje da je trbuh do zuba u ovoj situaciji nepoželjan ishod, koji sobom nosi bruku i sramotu.

Ovu izreku, koji Pejanović citira prema *Srpskom rječniku* Vuka St. Karadžića, nalazimo u nešto drugačijem leksičkom i sintaksičkom obliku u *Evandlju po narodu*. Onđe stoji (1969: 128): *Od meka obraza trbuh do zuba*, što uslovljava i drugačiju konceptualizaciju. Umjesto navođenja posesora mekoga obraza u ovoj varijanti genitivnim sintagmemom s prijedlogom *od* kodiran je uzrok tako velikom stomaku, polazišna tačka za njegov nastanak. Hiperbolični trbuh do zuba nije, naravno, posljedica prejedanja, već ulaska u seksualne odnose (očito predbračne, dakle nedopuštene u crnogorskome tradicijskom etičkome kodu). Indikativno je i to što su urednici *Evandlja po narodu* ovu izreku stavili u segment naslovljen *Bez obraza*. To ne znači da *biti meka obraza* znači *biti bez obraza*, već da se zbog prevelike popustljivosti lako može ostati bez obraza. U Vukovu *Srpskome rječniku* (1977: 352) nalazimo i izreku *S meka obraza deveto kopile*, u kojem je takođe genitivom s prijedlogom *s* kodiran uzrok, ali ovđe u drugome dijelu fokus nije na stomaku, već na detetu. Pritom se ne kaže devetoro dece, niti devet kopiladi, već se koristi sintagmem s rimskim brojem kao atributom – *deveto kopile*, kojom se fiksira samo jedno dijete, a zapravo se podrazumijeva da su i prethodnih osam kopilad.

I priređivači *Rečnika Kuća* (2013: 219), vjerovatno po automatizmu, daju pogrešnu definiciju. Uz odrednicu *mek* zapisuju frazem *meki obraz* sa značenjem „stidljivost“, navodeći uz to primjere *Učinje to od meka obraza* i *Od meka obraza – trbuh do zuba*. Prvi primjer van konteksta nije dovoljno informativan da bismo na osnovu njega mogli išta zaključiti o značenju frazema, može nam poslužiti jedino kao njegova potvrda u korpusu. S druge strane, evidentno je da je data definicija na drugi primjer neprimjenjiva, tačnije da rječnička definicija ovoga frazema nije mogla proizići iz konkretne kontekstualizacije: upravo bi stidljivost mogla spriječiti narastanje trbuha, nikako ne bi mogla biti njegov uzrok i ishodište.

Iz svega navedenoga slijedi da opis ovoga frazema iz *Rečnika SANU* nije adekvatan, jer je evidentna negativna nijansa u njegovu značenju. U datome rječniku uz ovu odrednicu naveden je primjer iz pripovijetke Stefana Mitrova Ljubiše *Pop Andrović novi Obilić*: „Okupimo kolo u Crmnicu na priateljstvu zemlju, umolnike crnogorske i primorske... koji teku dušu, a meka obraza, a ne price i prčice da nas gore zavade“, ali i u njemu značenje dobrote

leži u idiomu *teći dušu*, dok meki obraz ne kazuje nužno ni naivnost, već samo popustljivost.

Dakle, frazem *biti meka obraza* nema afirmativno značenje. Taj frazem i pridjev *mekoobrazna*, kako smo videli, nema ni tako izraženo negativno značenje kao idiom *obraz pod nogama (pod tabanom)* koji Rečnik SANU (2001: 403) opisuje kao „živeti nepošteno, nečasno, nemoralno (obično u odnosu prema ženama)“, a s kojim ga upoređuje Pejanović u citiranome radu. Mekoobrazna žena, zapravo bilo koja mekoobrazna osoba, ni u kom slučaju nije bez morala, nije nepoštena i nečasna. To je osoba koja iznad svega voli da udovolji, koja nema rigidne stavove i čvrst karakter, ali nije zla po prirodi niti ima loše namjere.

Smatramo da najbolji značenjski opis riječi *mekoobrazan*, mada elementi rječničkoga članka pokazuju neke druge leksikografske nedostatke, daje Latković (2007: 307): „popustljiv, mekoga obraza, koji nema snage da odbije ako mu se nešto traži, koji ne umije reći ne“. Stoga bi definicija frazema *meki obraz* morala ići u ovome smjeru: „slab karakter; prećerana popustljivost, na sopstvenu štetu“, a pridjeva *mekoobrazan* „koji je slaboga karaktera; koji je prećerano popustljiv, na sopstvenu štetu“.

Literatura

- Anić, V. (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Banjević, B. & Perović, S. & Stojović, M., (ur.) (1969): *Evandjelje po narodu: antologija crnogorskih poslovice i izreka*. Titograd: Grafički zavod.
- Baza frazema hrvatskog jezika: <http://frazemi.ihjj.hr/> (pristupljeno: 19. 9. 2020).
- Glušica, R. (2020). *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Iveković, F. & Broz, I. (1901). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Svezak 1. A – O. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek).
- Karadžić, V. St. (1977). *Srpski rječnik* istumačen njemačkim i latinskim riječima. Beograd: Nolit.
- Latković, M. T. (2007): *Građa za crnogorski rječnik*. Cetinje: samizdat.
- Lipovac, dr N. M. (1998): *Priče i anegdote iz Crne Gore*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: GIP „Slobodan Jović“.
- Matešić, dr J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
- & Fink Arsovski, Ž. & Venturin, R. (2014). *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

- Menac-Mihalić, M. (2005). *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj (s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema)*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rječnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Пеянович, А. Б. (2011). „Вербализация концепта ‘образ’ в сербской фразеологии“, у: *Когнитивно-прагматические векторы современного языкознания*, Паршина, И. Г., Озерова, Е. Г. (ur.), Москва: Флинта: Наука, 2011, 198–204.
- Pejanović, A. (2017). „Образ u staroj Crnoj Gori“. U: *Književnost i jezik u funkciji promovisanja univerzalnih vrijednosti i identitetskih komponenti crnogorskog društva*. Nikšić: Filološki fakultet, str. 99–114.
- Petrović, D. & Čelić, I. & Kapustina, J. (2013). „Rečnik Kuća“. *Srpski dijalektološki zbornik*, LX, str. 1 – 461.
- *Rečnik srpskoga jezika* (2007). Novi Sad: Matica srpska.
- *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knjiga XVI (2001). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga treća (1969). Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- *Rječnik bosanskog jezika* (2007). Sarajevo: Institut za jezik.
- *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (obradio T. Maretić). Dio VIII (1917–1922). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Jelena ŠUŠANJ

ON THE MEK OBRAZ PHRASEME

The author of this paper reflects on different interpretations of the phraseme *mek obraz*, *biti meka obraza* and adjective *mekoobrazan* (a person who lost his/her reputation) that can be found in phraseological, general and dialectological dictionaries in the territory of Bosnian, Montenegrin, Croatian and Serbian languages. Montenegrin proverbs and wisdom sayings containing the subject phraseme are used to point to certain flaws in some of the dictionary definitions and interpretations in the phraseological texts. Finally, a more precise definition of the phraseme in the Montenegrin language is provided.

Key words: *phraseology, linguistic and cultural studies, vocabulary, Montenegrin language*